

ΚΑΡΟΛΟΣ ΤΣΙΖΕΚ

Ἡ λιμνοθάλασσα
τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς
καὶ ἄλλες ἀφηγήσεις

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ἀλέξης Ζήρας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΚΙΧΛΗ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Ἡ λιμνοθάλασσα τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς ...	9
Ὁ θεῖος Τσαίς καὶ τὸ τέλος τοῦ συμπατριωτισμοῦ	51
Ἄθρησκεία	93
Γιόζεφ Ρέσλ	115
Ἡ Βελοῦδινη Ἐπανάσταση	133
Στήσιμο ξένου περιπτέρου	165
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	189

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ἀλέξης Ζήρας, Τὰ ἀφηγήματα τοῦ Κάρολου Τσίτσεκ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τους γεωμετρία	199
---	-----

Ἡ λιμνοθάλασσα
τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς

ΤΩΡΑ ΠΟΥ Η ΛΙΜΝΗ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου ἀργοπεθαίνει, χαίρομαι γιατί κάποτε πῆγα στὶς ὄχθες τῆς καὶ βούτηξα στὰ νερά τῆς τὰ γυμνά μου πόδια, κι ἄς γέμισαν ἀμέσως βδέλλες. Καὶ ἀναρωτιέμαι πόσοι εἶναι σήμερα οἱ Θεσσαλονικεῖς ποὺ θυμοῦνται τὴ λιμνοθάλασσα τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς καὶ τὸν βάλτο ποὺ σχημάτιζε ὁ ποταμὸς Ἄνθεμούντας, ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῆς Γαλάτιστας μέχρι περίπου τὸ σημερινὸ ἀεροδρόμιο, δίπλα στὸ ὁποῖο τὰ λιγοστὰ νερά του χύνονταν στὸν Θερμαϊκό. Γιατὶ πέρασαν περίπου ἐξήντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἐξαφάνισή τους.

Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ πόλη, στὴν πολὺ-πλευρῆ ἀνάπτυξή της, ἐκτὸς ἀπ' τὸν παλιὸ καί, παρ' ὅλες τὶς μεγάλες ἀντιθέσεις, ὠραῖο ἑαυτὸ της, ἔχασε καὶ τὸ πρασινωπὸ, εὐωδιαστὸ κύμα, ποῦ, ἂν ἦσουν τυχερός, μπορεῖ νὰ ἔφτανε ὡς τὸ κατώφλι τοῦ σπιτιοῦ σου. Ὡστόσο, ἀπ' τὴν ὁμορφὴ αὐτὴ Θεσσαλονίκη, μὲ τὴν ἐπιβλητικὴ σειρὰ τῶν ἐπαύλεων ποῦ πλαισίωναν τὴ λεωφόρο Βασιλίσσης Ὀλγας, μέσα σὲ κήπους ποῦ οἱ μισοί, τῆς νότιας πλευρᾶς, εἶχαν πρόσβαση στὴ θάλασσα, δὲν ἔλειπαν καὶ οἱ ἄσχημες ὄψεις: τὸ δυσάρεστο κλίμα, ὁ βαρδάρης, ἡ σκόνη, οἱ ρεματιές, τὰ κουνούπια καὶ οἱ κοριοί, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρουμε τοὺς τενεκὲ-μαχαλάδες, ὅπως ὁ ἐβραϊκὸς «151», ποῦ βρισκόταν περίπου στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Σχολῆς Εὐκλείδη. Ὅχι μακριὰ ἀπ' αὐτὸν διατηροῦνταν, μέχρι σχετικὰ πρόσφατα, τὸ κτίριο τοῦ ἐβραϊκοῦ φτωχοκομείου, μὲ τὸ ἄστρο τοῦ Δαβὶδ στὸ ἀέτωμα τῆς πρόσοψης. Στὴν πόλῃ ὑπῆρχαν μερι-

κοὶ πάμπλουτοι Ἑβραῖοι, ἄρκετοὶ πλούσιοι
καὶ πολλοὶ εὐκατάστατοι. Ὅμως τῇ μεγάλῃ
πλειοψηφίᾳ, καὶ ὄχι μόνο τοῦ ἑβραϊκοῦ πλη-
θυσμοῦ της, τὴν ἀποτελοῦσε ἡ φτωχολογία.
Ἕνα λαϊκὸ ἰσπανοεβραϊκὸ τραγούδι τοῦ Με-
σοπολέμου πὸν ἄρχιζε:

*Σὲς ντραχμὲς ἄλ ντία τόμο
ἰὰ τὲ πουέδο μαντενέρ
κὲ τοῦ σὸς νίνια ντὲ μπάλντες,
ἀμάν, ἀμάν...*

σὲ ἐλεύθερη μετάφραση ἔλεγε:

*Ἐξι δραχμὲς τὴ μέρα παίρνω
καὶ εἶμαι σὲ θέση νὰ σὲ συντηρήσω
γιατὶ εἶσαι ἀνέξοδο κορίτσι,
στὴ μάνα σου θὰ πάω νὰ σὲ ζητήσω.*

Καθὼς κάθε βῆμα μπροστὰ εἶναι κι ἓνα
βῆμα πίσω, μὲ τὶς πολλαπλὲς μεταμορφώ-
σεις της, ἀπὸ τὶς ὁποῖες κάθε ἐπόμενη κατέ-
στρεφε τὴν προηγούμενη, καὶ μὲ τὶς δραμα-

τικές μέχρι και τραγικές αλλαγές του πληθυσμού της, ή Θεσσαλονίκη μοιάζει σήμερα με νύμφη που ακόμα αδυνατεί να βγει απ' το κουκούλι. Δίνει την έντύπωση ενός κόσμου που μεταβάλλεται συνεχώς χωρίς να ολοκληρώνεται, παρά το μακραίωνο παρελθόν της, με εποχές ακμής που δεν μπορούμε ούτε να τις φανταστούμε. Σε αυτό εν μέρει συμβάλλει και η απουσία ενός αποκρυσταλλωμένου ιστορικού κέντρου και το στραγγάλισμα ὄσων μνημείων απόμειναν απ' τις γύρω πολυκατοικίες, σε πλήρη αντίθεση με το σχέδιο του Έρνέστ Έμπράρ, που το ὄνομά του κοσμεῖ ἔναν απ' τοὺς ἀσχημότερους δρόμους της.

Στὸν Μεσοπόλεμο πηγαίναμε με τὸν πατέρα μου για μπάνιο σὲς λουτρικὲς ἐγκαταστάσεις τῆς πόλης. Τὰ νερά τοῦ κόλπου ἦταν καθαρὰ, ἂν καὶ ὄχι ἐντελῶς κρυστάλλινα, καθὼς πολλὲς παράκτιες κατοικίες διοχέτευαν σὲ αὐτὰ τὰ λύματά τους. Ἦταν ὅμως, σὲ σύγκριση με τὴ σημερινὴ κατάσταση, «σταγὼν

ἐν τῷ ὠκεανῷ». Οἱ κοντινότερες σὲ μᾶς ἐγκαταστάσεις ἦταν οἱ ἐπονομαζόμενες «Μέγας Ἀλέξανδρος», στὴ σημερινή περιοχὴ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, ὅπως ἦταν πρὶν γίνεῖ ἡ ἐπιχωμάτωση καὶ διευρυνθεῖ ἡ παραλία. Τὸ συγκρότημα ἦταν χωρισμένο σὲ ἀνδρικό καὶ γυναικεῖο τμήμα. Τὸ κάθε τμήμα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἓνα τετράγωνο σύνολο μὲ ξύλινες καμπίνες σὲ πασσάλους, ποὺ στὸ κέντρο του εἶχε πάλι ἓνα μικρότερο τετράγωνο ἀκάλυπτη θάλασσα, ἐν εἶδει ἀνοιχτῆς πισίνας, γιὰ τοὺς λιγότερο τολμηροὺς ἢ τοὺς ἀμάθητους στὸ κολύμπι. Ἡ εἴσοδος γινόταν ἀπὸ μιὰ μεγάλη αὐλὴ, ὅπου λειτουργοῦσαν σὲ ἰδιαίτερο κτίσμα καὶ θερμὰ θαλάσσια λουτρά, ὑπῆρχε ὑπαίθριο καφενεῖο καὶ ζαχαροπλαστεῖο, καθὼς καὶ θέατρο μὲ στέγαστρο. Σπάνια πηγαίναμε στὸ ἀπόμακρο Μπέχ Τσινάρ, ὅπου ἔφθανε καὶ μιὰ γραμμὴ τοῦ τράμ μὲ τὴν ἔνδειξη «Κῆπος πριγκίπων». Σὲ αὐτὰ προστέθηκαν ἀργότερα ἄλλα,

μεικτὰ λουτρὰ ἢ «μπαιν μίξτ», ὅπως τὸ «Μι-
ραμάρ» ἢ τὸ «Τάμαριξ».

Ὁ Ἰστιοπλοϊκὸς Ὅμιλος, ἀκόμα στὰ σπάρ-
γανα τότε, βρισκόταν στὴν περιοχὴ τῆς ὁδοῦ
Ἀνδρούτσου, στὶς προσχώσεις πού εἶχαν δη-
μιουργήσει μὲ τὰ χρόνια οἱ ἐκβολὲς ἐνὸς χει-
μάρρου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε συνήθως στάλα νε-
ρό. Δίπλα του ὑπῆρχε μιὰ ξύλινη προβλήτα
ἐπάνω σὲ πασσάλους, πού εἰσχωροῦσε στὴ
θάλασσα καὶ χρησίμευε γιὰ νὰ φορτώνονται
στὰ καΐκια τὰ προϊόντα τῆς κεραμοποιίας
Ἀλλατίνη, ἢ ὁποῖα λειτουργοῦσε ἀπὸ τὸ 1858.
Οἱ ἐγκαταστάσεις της βρισκόνταν λίγο πιὸ
πάνω, στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τῆς ρεματιᾶς. Πα-
ράλληλη μὲ τὴ ρεματιὰ καὶ κοντὰ στὴ δεξιὰ
τῆς ὄχθη, ἢ σημερινὴ ὁδὸς Ὀρέστου, τότε Ἀ-
μερικανικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ.

Κάποια μέρα τῆς δεκαετίας τοῦ '30 ὁ χει-
μαρρος, πού, ὅπως εἶπα, συνήθως δὲν εἶχε
στάλα νερό, ξαφνικὰ πλημμύρισε, μᾶλλον ἀ-
πὸ βροχὴ, καὶ τὰ νερά του ξεχύθηκαν στοὺς

δρόμους. Τὸ σημάδι ἀπὸ τὸ πέρασμά τους, μιὰ σκούρα λουρίδα με ὕψος μεγαλύτερο ἀπὸ μισὸ μέτρο, ἔμεινε ἀποτυπωμένο στοὺς τοίχους τῶν σπιτιῶν. Βρισκόμουν τότε στὴν ὄχθη, μαζί με ἄλλα παιδιά, πρὶν οἱ μάνες μας, ἀναστατωμένες, τρέξουν νὰ μᾶς σύρουν στὸ σπίτι, καὶ ἀπολάμβανα αὐτὸ πού μοῦ φαινόταν ἓνα πρωτόγνωρο καὶ συναρπαστικὸ θέαμα. Ἐνας λασπερὸς ὑδάτινος ὄγκος κατέβαινε συμπαγῆς καὶ ἀσυγκράτητος πρὸς τὴ θάλασσα, μέσα ἀπὸ τὴν πρὶν ἀπὸ λίγα λεπτὰ κατὰξερη κοίτη, συνοδευόμενος ἀπὸ ἓναν ἐκκωφαντικὸ πάταγο. Κουβαλοῦσε λογῆς λογῆς ἀντικείμενα πού τὰ εἶχε παρασύρει ἡ ὄρμη του: καρέκλες, καδρόνια, ἄδεια βαρέλια κι ἓνα στρῶμα με καθισμένα ἐπάνω του δύο ἢ τρία μικρὰ παιδάκια.

Δὲν θυμᾶμαι πότε ἀποτεφρώθηκε ἡ κεραμοποιία ἀπὸ μιὰ μεγάλη πυρκαϊά, τὴν ὁποία ἐπίσης ἔτυχε νὰ δῶ. Πρέπει νὰ ἦταν πάλι στὴ δεκαετία τοῦ '30. Καιόμενα κομμάτια ἀπὸ

μαυρισμένα δοκάρια έκσφενδονίζονταν στὸν οὐρανό, πὸ ἐῖχε κοκκινίσει ἀπὸ τὶς φλόγες καὶ μαυρίσει ἀπ' τοὺς καπνοὺς. Ἡ κεραμοποιία ξανακτίστηκε ἀργότερα, πιθανὸν τὸ 1938, στὴν περιοχὴ τῆς Νέας Ἑλβετίας, ὅπου βρίσκεται καὶ σήμερα, κοντὰ στὰ ὄρυχεῖα ἀργίλου, πὸ ἔχουν ἐξαφανιστεῖ. Ἔχει πάψει νὰ παράγει καὶ λειτουργοῦν μόνο τὰ γραφεῖα της. Τὸ νέο ἐργοστάσιό της βρίσκεται στὴ Σίνδο. Οἱ ἐγκαταλειμμένες ἐγκαταστάσεις τοῦ παλιοῦ, μὲ ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπ' τὰ προϊόντα, ἔχουν φωτογραφηθεῖ ἀπ' τὸν Νίκο Κουκὴ, ὁ ὁποῖος φωτογράφησε ἐπίσης τὸ Καλοχώρι (τὸ παλιὸ Μπέχ Τσινάρ), τὰ βυρσοδεψεῖα καὶ τὸ Σείχ Σού. Ὅσο γιὰ τὸ ὄρυχεῖο, τὴ θέση του ἔχει καταλάβει σήμερα τὸ κατάστημα «Makro». Στὸ παλιὸ ἐργοστάσιο τοῦ 1858 ἡ πρώτη ὕλη γιὰ τὴν παραγωγὴ κεραμιδιῶν καὶ τούβλων μεταφερόταν μὲ βαγονέτα, σὲ σιδηροτροχιὰς μικροῦ πλάτους. Ἡ ἀπόσταση ἦταν μεγάλη καὶ ἡ γραμμὴ διέσχιζε ὅλο τὸ

ἀνατολικὸ τμήμα τῆς πόλης, δηλαδή τὸν συνοικισμό Χαριλάου, καὶ συνεχιζόταν, πρὶν καὶ μετὰ, πέρα ἀπὸ αὐτόν. Τὸ ὄρυχεῖο ἀργίλου, ἄδεντρο, γκρίζο καὶ ἔρημο ὅταν δὲν δούλευε κανεὶς ἐκεῖ, ἔκρυβε στὰ σπλάχνα του, σὲ στρώματα, ἀπολιθωμένα κοχύλια καὶ περιβαλλόταν ἀπὸ ἀμπελῶνες. Ἦταν καὶ τόπος περιπλάνησης καὶ συνεύρεσης ἐρωτευμένων, καθὼς καὶ παράνομων ζευγαριῶν ποὺ δὲν διέθεταν ἄλλον χῶρο γιὰ νὰ ἐπιδοθοῦν ἀνεόχλητοι στὶς ἐρωτικές τους περιπτώξεις, οἱ ὁποῖες ἐξάπτανε τὴν ἐφηβικὴ μας φαντασία, ὥσπου ἤρθε ἡ σειρά μας νὰ κάνουμε τὸ ἴδιο, ἐναλλάσσοντας τοὺς μακρινοὺς περιπάτους στὴν ἐρημικὴ αὐτὴ τοποθεσία μὲ βαρκάδες στ' ἀνοιχτὰ τοῦ Θερμαϊκοῦ. Αὐτὲς προσέφεραν λιγότερη ἄνεση χώρου, ἀλλὰ καὶ τὴ δυνατότητα ἑνὸς πλήρους ξεγυμνώματος, ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικοῦ κάτω ἀπ' τὸν μεσογειακό μας ἥλιο, ποὺ χάριζε στὸ μαῦρο τριγωνάκι τῆς κοριτσίστικης ἡβης γαλαζωπὲς ἀναλαμ-

πές. Δέθηκα πολὺ μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Νέας Ἑλβετίας καὶ περιπλανήθηκα σὲ αὐτὴ μόνος ἢ μὲ ἀγαπημένα πρόσωπα, σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς τοῦ ἔτους, σὲ χρόνια καὶ εἰρηνικὰ καὶ δίσεκτα, ἀκόμα κι ὅταν δὲν μέναμε στὴν κοντινὴ ὁδὸ Τζαβέλλα.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ ἑλληνοῖταλικοῦ πολέμου μὲ συνέλαβε ἐκεῖ μιὰ στρατιωτικὴ περίπολος. Κατέληξα στὸ κρατητήριό τοῦ ἀστυνομικοῦ τμήματος Χαριλάου, τὴ μέρα μάλιστα ποὺ εἶχαν συλλάβει ὅλους τοὺς Ἴταλοὺς ὑπηκόους τῆς περιοχῆς, καθὼς καὶ μερικοὺς ὑπόπτους, ὅπως ἓναν λαϊκὸ τύπο, μᾶλλον θύμα τῆς πολεμικῆς ψύχωσης, ποὺ δῆθεν ἔκανε σινιάλο στοὺς Ἴταλοὺς ἀεροπόρους ἀμολώντας περιστέρια, ἓναν Ρῶσο ἐμιγκρέ, ποὺ σημείωνε κάτι μὲ ὠραῖα κυριλλικὰ γράμματα, κι ἓναν Ἑβραῖο κατασκευαστὴ καθρεφτῶν, ἐπιχρωμιωτὴ καὶ ἐπινικελωτὴ, τὸν Λεὸν Λεβή, γνωστότερο ὡς Φέμπο ἀπὸ τὴν ἐπωνυμία τοῦ μαγαζιοῦ του, ποὺ βρισκόταν στὴ Στοὰ

Σαούλ. Τὸ στρίμωγμα ἦταν ἀφόρητο. Ἀλλὰ αὐτὴ εἶναι μιὰ ἄλλη ἱστορία.

Μαζὶ μὲ τοὺς γείτονές μας τῆς ὁδοῦ Γαμβέττα, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλεγόταν καὶ ὁ περιβόητος συνταγματάρχης Πούλιος, ἀργότερα ἰδρυτῆς Ταγμάτων Ἀσφαλείας, μὲ τὴν ὑπερτροφικὴ γυναίκα του Μαστιχούλα καὶ τὰ δυὸ παιδιὰ τους, ἓνα ἀγόρι κι ἓνα κορίτσι, καθὼς καὶ ἡ οἰκογένεια Κεχαγιᾶ, ἀπὸ τὸ Λιβᾶδι Θεσσαλονίκης, εἶχαμε καταφύγει στὴν περιοχή τοῦ ὄρυχείου γιὰ νὰ γλιτώσουμε ἀπ' τοὺς βομβαρδισμούς. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι μιὰ ἰταλικὴ βόμβα, εὐτυχῶς μικρῆς ἰσχύος, ἔπεσε στὴ γραμμὴ τοῦ τράμ ποὺ διέσχιζε τὶς ὁδοὺς 25ης Μαρτίου καὶ Μαρασλῆ, συνδέοντας τὴ λεωφόρο Βασιλίσσης Ὀλγας μὲ τὴν ὁδὸ Ἀλεξάνδρου Παπαναστασίου. Αὐτὴ ἡ ἀπόσταση καλύπτεται σήμερα ἀπὸ ἓνα τμήμα τῆς διαδρομῆς τοῦ λεωφορείου 30, ποὺ πηγαίνει ἀπ' τὸ Ντεπὼ στὴν Τριανδρία καὶ ἀντίστροφα.

Πάντως, για να ξαναγυρίσω στο θέμα μου, προτιμῶ να ἀνακαλέσω μιὰ φεγγαρόλουστη νύχτα, λίγο μετὰ τὸ τέλος τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, πὺ πῆγα περίπατο στὸ ὄρυχειο μετὸν Ντάνυ Μπεναχμίας καὶ τῆ Νίνα Οὐζιέλ. Ἐβραῖοι καὶ οἱ δύο, εἶχαν ἐπιζήσει ἀπὸ γερμανικὸ στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Ἡ ἀδελφὴ τῆς Νίνας, μάλιστα, ἡ Πώλα, μετὴν ὁποία ἤμουν περισσότερο ἐξοικειωμένος, μόλις εἶχε ἀποφυλακιστεῖ μετὴν ἀδελφή της, μοῦ εἶχε στείλει ἓνα γράμμα, ἀπ' τὸ ὁποῖο σήμερα θυμᾶμαι μόνο μιὰ φράση: «Ξύλο ὅταν δὲν δούλευες, ξύλο ὅταν δούλευες, ξύλο, ξύλο, ξύλο...». Λυπᾶμαι πὺ αὐτὸ τὸ γράμμα τὸ ἔχασε ὁ ἀδελφὸς τῶν δύο κοριτσιῶν Ντίνο, πὺ μοῦ τὸ ζήτησε γιὰ νὰ τὸ διαβάσει. Τὸ 1984, σὲ ἡλικία 67 ἐτῶν, ὁ Ντίνο Οὐζιέλ κρεμάστηκε ἀπ' τὸ κλιμακοστάσιο τῆς πολυκατοικίας, στὴν ὁδὸ Γραβιᾶς, στὸν ἕκτο ὄροφο τῆς ὁποίας διέμενε μόνος, ἀφοῦ χώρισε ἀπὸ τὴ γυναίκα του καὶ τὰ τέσσερα παιδιὰ του.

Ἐκεῖνο τὸ σεληνοφώτιστο βράδυ καὶ οἱ τρεῖς ἤμασταν κεφάτοι. Ὁ φίλος μου καὶ ἡ φίλη μου, ἀπὸ ἀριθμοὶ προγραμματισμένοι νὰ μηδενιστοῦν, εἶχαν ξαναγίνει ἄνθρωποι, ἔστω καὶ στοιχειωμένοι γιὰ χρόνια ἀπὸ ἐφιάλτες καὶ ὀδυνηρὰ ἀνακλαστικὰ συναρτημένα μὲ καθετὶ τὸ γερμανικό. Κυρίως ὅμως ἤμασταν νέοι, γύρω στὰ εἴκοσι. Ὁ Ντάνυ πείραζε τὴ Νίνα (ποὺ εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ ἀπ' τὸν ἐπίσης Ἑβραῖο σύζυγό της Ντανιέλ Μπενβενίστε), κοιτάζοντας κάθε τόσο τὴν πανσέληνο καὶ ἀναφωνώντας: «What a wonderful moon!», μὲ μένα νὰ συμπληρώνω μ' ἓνα «iich» ἐν εἶδει πνιγμένου χαχανητοῦ, γιὰ περισσότερη σαφήνεια. Δὲν θυμᾶμαι ἂν ἦταν πρὶν ἢ μετὰ ποὺ ἔκανα μαζί τους καὶ μὲ ἄλλους, τῶν ὁποίων μοῦ διαφεύγει πιά καὶ ἡ φυσιογνωμία, ἓνα φοβερὸ φαγοπότι ποὺ κατέληξε σὲ ὁμαδικὸ μεθύσι. Ὁ πόλεμος εἶχε τελειώσει, οἱ ναζιστικὲς θηριωδίες ἐπίσης· εἴχαμε ξαναβρεθεῖ. Πῶς νὰ μὴ χαροῦμε ὀλόψυχα τὴν εὐτυχία

πού χαρίζει στὸν ἄνθρωπο τὸ τέλος μιᾶς δυστυχίας; Ὁ Ντάνυ πέθανε ἀργότερα ἀπὸ λευχαιμία στὶς ΗΠΑ, ὅπου εἶχε μεταναστεύσει. Πρόλαβε, πάντως, νὰ ἀφήσει πίσω του μιὰ συγκλονιστικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὀδύσσειά του ὡς «ζόντερκομάντο», δηλαδή κατάδικος ἐπιφορτισμένος μὲ τὴν καύση τῶν πτωμάτων στὸ κρεματόριο τοῦ Ἄουσβιτς. Αὐτὸ δὲν θὰ εἶχε ἐπιτευχθεῖ χωρὶς τὴ συνδρομὴ μιᾶς ἐκλεκτῆς δημοσιογράφου, τῆς Ρεμπέκκα Καμχί Φρόμερ, ἡ ὁποία συγκέντρωσε καὶ συνέταξε σὲ γραπτὸ ἀγγλικὸ κείμενο ὅλα ὅσα τῆς ἀφηγήθηκε.¹ Ὅταν τὸν χειμῶνα τοῦ 1989, χάρις στὸν φίλο Περικλῆ Σφυρίδη, ἐπισκέφτηκα τὴν Κολωνία, γιὰ νὰ ἐκθέσω πίνακές μου, μαζί μὲ πίνακες τοῦ Πάνου Παπανάκου, τοῦ Φώνη Ζογλοπίτη καὶ τοῦ Γιώργου Ἀναστασιάδη, στὴν γκαλερί «Olivenbaum Feinkost», τοῦ ἐπιχειρηματία Θόδωρου Μόσχου, πού ἔμελλε ἀργότερα νὰ χρεωκοπήσει, ἔμεινα ἐκπληκτος ἀντικρίζοντας στὸ μουσεῖο τῆς

πόλης ένα ξυλόγλυπτο κρεμαστάρι ίδιο κι απaráλλαχτο με εκείνο που στόλιζε τήν είσοδο του σπιτιού τής οίκογένειας Μπεναχμίας, μεταξύ Γερμανικῆς Σχολῆς καί Λαογραφικοῦ Μουσείου, στή Θεσσαλονίκη, ὄχι μακριά ἀπ' τόν Ἰστιοπλοϊκὸ Ὅμιλο. Παρίστανε μιὰ ἀρκούδα πού σηκώνεται στὰ πισινά της πόδια καί ἀκουμπάει τὰ μπροστινὰ στὸν κορμὸ ἑνὸς ἄφυλλου δέντρου, στήν κορυφή τοῦ ὁποίου ἔχει σκαρφαλώσει τὸ ἀρκουδάκι της. Ὅλα ἀπὸ σκοῦρο καφέ βερνικωμένο ξύλο.

[...]

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

[...]

IV

Κατὰ μία ἔννοια, τὰ ἔξι ἀφηγήματα τοῦ βιβλίου, παρὰ τὶς ἐπιμέρους διαφορὰς τους, διαμορφώνουν ἓναν κύκλο μὲ πυρήνα τὴ διάσωση, μέσω τῆς μνήμης, τῆς οἰκογενειακῆς ταυτότητας, τῆς συλλογικῆς ταυτότητας (τῆς πόλης, δηλαδή, στὴν ὁποία πέρασε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του) καὶ βέβαια τῆς προσωπικῆς ταυτότητας τοῦ Τσίζεκ. Ὅταν λέμε ἐδῶ «συλλογική», ἐννοοῦμε ὅτι ὁ Τσίζεκ, ὅπως ἄλλωστε παρουσιάζεται μέσα ἀπὸ τὶς παλινδρομικὲς ἀφηγήσεις του, στὸν ἐνεστώτα καὶ στοὺς παρελθοντικούς χρόνους τῆς ζωῆς του, διαμορφώθηκε ἀπὸ πολλὰ παραδόσεις καὶ ποιικί-

λες πραγματικότητες. Μπορούμε έτσι να υποθέσουμε, καθώς με τή φαντασία μας ανασυνθέτουμε τούς ποικίλους παράγοντες που τόν καθόρισαν, τί περίπου σήμαινε πολυσπερμία (και ως ένα σημείο διεθνική συνείδηση) σέ μιὰ κοινωνία ὅπως τῆς Θεσσαλονίκης, που εἶχε μάθει νὰ ζεῖ με τίς διάφορες μικρές και μεγάλες θρησκευτικές και ἔθνοτικές μειονότητες της ὡς τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ὅπως δὲ ποτε ὄχι πάντοτε ἀναίμακτα και εἰρηνικά, ἀν μελετήσουμε τήν ἱστορία της ἀδογματίστα, παρακάμπτοντας τὰ ἀκραῖα ἰδεολογήματα τόσο τῶν ἔθνοκεντρικῶν ὅσο και τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀποδόμησης, ἀλλά με ἕνα modus vivendi που ἔκανε δυνατή τή συνύπαρξη τῶν μικροκοινωνιῶν, ὅπως ἄλλωστε συνέβη και σέ ἄλλες περιοχές τῶν Βαλκανίων.

Γιὰ νὰ ἔρθουμε στόν Τσίζεκ τώρα, ἀσφαλῶς ἡ ταυτότητά του, πολιτική, κοσμοθεωρητική, αἰσθητική, ἠθική, ἔτσι ὅπως ἀναδιηγεῖται κομματιαστά τή ζωή του, εἶναι μιὰ ταυτότητα ρευστή. Κι αὐτό τὸ βλέπουμε καθαρά στό πῶς, με πόση ἀπλότητα και φυσικότητα, κατόρθωνε σέ

ἄλλες ἐποχές, ὄχι καὶ πολὺ μακρινές, νὰ ἀποδέχεται τὴν παρουσία τοῦ Ἄλλου ἢ στὸ πόσο τὸν ἐνοχλεῖ ὡς σήμερα ὁ πολιτικὸς ἢ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς, ἢ καχυποψία καὶ τὰ ιδεολογικὰ στεγανά. Κυριολεκτικὰ μιλώντας, στὰ ἔξι πεζὰ τοῦ βιβλίου δὲν ὑπάρχει ἓνας καὶ μοναδικὸς ἑαυτὸς τοῦ Τσίζεκ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὰ ἀφηγήματα ἀναφέρονται, μὲ τὶς παρεμβάσεις καὶ τὶς χρονικὲς τους ἀντιστροφές ἔστω, σὲ διαφορὰς χρονικὲς στιγμὲς τῆς ζωῆς του· ἔτσι, σὲ κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ συναντοῦμε ἓνα ἐγὼ τοῦ συγγραφέα ποὺ ταυτόχρονα εἶναι παροντικὸ καὶ παρελθοντικὸ, καθὼς ἐπιχειρεῖ μὲ τὸ βλέμμα τοῦ παρόντος νὰ ξαναδεῖ, μέσω τῆς μνήμης, καὶ νὰ ἀνασυνθέσει κομμάτια τῆς προηγούμενης ζωῆς του.

V

Πρόκειται λοιπόν, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸ Ἀναζητώντας τὸν χαμένο χρόνο τοῦ Μαρσέλ Προύστ, γιὰ ἓνα ἐγὼ ρευστό, μοιρασμένο καὶ συγκροτη-

μένο από τους διαφορετικούς χρόνους τῆς ἀναδρομικῆς ἀφήγησης. Ὁ ἄλλος, ὁ λογοτεχνικός ἑαυτὸς τοῦ Τσίζεκ εἶναι καμωμένος ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ ὁ συγγραφέας ἐνεργοποιεῖ στὴ μνήμη του, ἀνασύροντάς τα ἀπὸ διάφορες ἐποχὲς τοῦ βίου του: ἀπὸ τότε πού, παιδί, βγαίνει γιὰ κυνήγι μὲ τὸν πατέρα του· ἀπὸ τότε, στὴν ἐφηβικὴ του ἡλικία, ποὺ μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ τοὺς γείτονές τους προσπαθοῦν νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμοὺς τῶν γερμανικῶν ἀεροπλάνων· ἀπὸ τότε πού, νεαρὸς ἄντρας, γιορτάζει μὲ μιὰ παρέα συνομήλικών του Ἑβραίων τὸ τέλος τοῦ πολέμου· ἀπὸ τὰ ταξίδια του στὴν Ἰταλία σὲ ὠριμὴ ἡλικία. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ὁ Τσίζεκ ἀνατρέχει σὲ πρόσωπα ἀπὸ διαφορετικὲς χρονικὲς στιγμὲς ποὺ τὰ συνδυάζει κινώντας τα μπρὸς πίσω στὸ χρόνο καὶ συγκρίνοντας συνειρμικὰ μέσα ἀπὸ αὐτὰ τὸ ἄλλοτε μὲ τὸ τώρα: τὴ Θεσσαλονίκη τῶν ἐπαύλεων κατὰ μῆκος τῆς Βασιλίσσης Ὀλγας, ποὺ οἱ κῆποι ὀρισμένων ἀπὸ αὐτὲς ἔφταναν ὡς τὴ θάλασσα, τὴ Θεσσαλονίκη τῶν μαχαλάδων τῆς Πάνω Πόλης καὶ τῶν ἐβραϊκῶν συνοικιῶν,

καὶ τὴν ἀμνήμονα Θεσσαλονίκη μετὰ τὸ '60 μὲ τὶς βιαστικὰ χτισμένες πολυώροφες οἰκοδομές. Ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν οἱ ἄλλοι τοῦ ἑαυτοὶ εἶναι πραγματικοὶ ἢ ἐπινοημένοι, τὸ βέβαιο εἶναι πὼς ἀντιστοιχοῦν ὅλοι τους σὲ ἓνα πλάσμα μοναχικό, ρεμβῶδες, ἀκόμα κι ὅταν βρίσκειται στὴν καρδιά μιᾶς παρέας ἢ μιᾶς οἰκογενειακῆς συνάθροισης. Ἔτσι, μέσα στὰ ἕξι πεζὰ ἐμφανίζονται ἐδῶ κι ἐκεῖ μικρὲς νησίδες-φράσεις ἐνὸς ὑποκειμενικοῦ, λανθάνοντος ποιητικοῦ τόνου, ὅπως στὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἀφήγημα γιὰ τὸν «Θεῖο Τσαίς» (σ. 57-58), πού προσδίδουν ἀπροσδόκητα τὴ χάρη καὶ τὴν πνοὴ τῆς λυρικῆς ἀφαίρεσης στὴν κατὰ τὰ λοιπὰ ρεαλιστικὴ περιγραφὴ:

Σὲ μιὰ ἀπ' τὶς ἐπισκέψεις του, ὁ θεῖος Τσαίς μοῦ χάρισε μιὰ εἰκονογραφημένη καὶ ὠραῖα βιβλιοδετημένη *Ἱστορία τοῦ Τσεχικοῦ Ἔθνους* (μὲ ἀπηρχαιωμένο τὸν τύπο τῆς γενικῆς στῆ λέξη «ἔθνος», *národu*, ἀντὶ γιὰ *národa*) καὶ στῆ μητέρα μου ἓνα βαρὺ ἀσημένιο βραχιόλι σερβικῆς λαϊκῆς τέχνης (ἔμοιαζε κάπως μὲ γιαννιώτικο) κι ἓνα μπουκαλάκι γαλλικὸ ἄρωμα. Ἦταν γιὰ

ἀμέτρητα χρόνια τὰ μόνα πολυτελῆ ἀντικείμενα ποὺ ὑπῆρχαν στὸ σπίτι μας, τόσο ὅταν ἤμασταν καλὰ οἰκονομικά, ὅσο κι ὅταν πάψαμε νὰ εἴμαστε – μιὰ λεπτὴ χρυσὴ κλωστή ποὺ ἀρμάθιαζε τὶς ἄσπρες καὶ τὶς μαῦρες μέρες, δεμένη στὴν ἀνάμνηση.

Πολὺ συχνά, ὡς προέκταση αὐτῆς τῆς ἀφαίρεσης, τὸ βλέμμα τοῦ ἀφηγητῆ σταματᾷ κάπου καὶ ἡ ἀκίνησία τοῦ δίνει ἀστραπιαῖα τὴν εὐκαιρία νὰ ἀνατρέξει στὸ παρελθὸν καὶ νὰ θυμηθεῖ κάτι, ὅπως στὴ μνηεὶα ἐνὸς ταξιδιοῦ του στὴν Κολωνία τὸ 1989, ὅταν βλέπει στὸ μουσεῖο τῆς πόλης ἓνα ξυλόγλυπτο, ἴδιο ἀκριβῶς μὲ ἓνα ἄλλο ποὺ ἀντίκρισε παιδὶ σὲ κάποιον σπίτι ἐβραϊκῆς οἰκογένειας στὴ Θεσσαλονίκη (βλ. σ. 22-23). Εἶναι οἱ κινήσεις τῆς μνημονικῆς ἀναδρομῆς ποὺ τὶς ἀνέδειξε ἰδιαίτερα ὁ σπουδαιότερος δάσκαλος τοῦ Τσίζεκ, ὁ Πεντζίκης, σὲ πολλὰ ἔργα του, ἰδίως στὴν *Πραγματογνωσία* καὶ στὴν *Ἀρχιτεκτονικὴ τῆς σκόρπιας ζωῆς*. Ὁ ἐκάστοτε ἄλλος ἑαυτὸς ἀρέσκεται νὰ παρατηρεῖ γύρω του, νὰ κάνει συγκρίσεις, νὰ καταγράψει παράδοξα καὶ ἰδιομορφίες, καὶ ἐν γένει νὰ

«ἐπιβάλλει» στὸν συγγραφέα τὴν τήρηση μιᾶς εἰρωνικῆς ἀπόστασης, ἢ ὁποῖα, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἀποτελεῖ τεκμήριο τῆς ἐσωστρέφειας, τῆς πλούσιας ἐσωτερικῆς ζωῆς καὶ τῆς προτίμησής του στὴν περισυλλογή.

Εἶναι εὐλόγο λοιπὸν γιὰ μιὰ τέτοια ἐσωστρεφῆ ἰδιοσυγκρασία νὰ ἐμπιστεύεται περισσότερο τὸν φυσικὸ κόσμο, κάτι ποὺ ἄλλωστε ὁ Τσίζεκ περιγράφει μὲ διαυγῆ ἀλλὰ ὑποβλητικὸ τρόπο στὸ ἐκτενὲς ἀφήγημα «Ἡ λιμνοθάλασσα τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς». Ἐκεῖ, στὴν ἐρημιὰ τῆς παραλίας τῆς ἀρχαίας Θέρμης, στὰ ὄρια τῆς ἀποξηραμένης ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμο λιμνοθάλασσας, πηγαίνει καὶ ἐγκαθίσταται σὰν ἄλλος Ροβινσώνας (βλ. σ. 37 κ.έ.), στήνοντας ἓνα αὐτοσχέδιο, πρόχειρο ἀντίσκηνο καὶ κάνοντας παρέα μὲ ψαράδες καὶ λαϊκοὺς τύπους ἀπὸ τὰ περίχωρα. Καὶ ἐνῶ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πεντζίκη, ὅλοι οἱ ἄλλοι φίλοι καὶ γνωστοὶ ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη νὰ τὸν δοῦν (λόγου χάριν, ὁ Γεώργιος Ἰωάννου ἢ ὁ ἀδίκως ἄγνωστος στοὺς περισσότερους Τριαντάφυλλος Πίττας, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ κορίτσια τῆς παρέας)

δυσανασχετοῦσαν καὶ δυσφοροῦσαν, κάτι ἀκατανόητο γιὰ ἐκεῖνον, μὲ τὸ πρωτόγονο τοπίο καὶ τὶς δυσκολίες τῆς ἐκεῖ διαβίωσης, ὁ ἴδιος, ὅπως λέει (σ. 45), ὡς φυσιολάτρης

δὲν πλήττει στὴν ὑπαιθρο, ἀκόμα κι ὅταν ὅλη τὴν ἡμέρα δὲν συμβαίνει τίποτα τὸ ἀξιόλογο. Ἡ ἀνατολή, τὸ μεσουράνημα καὶ ἡ δύση τοῦ ἥλιου εἶναι ἀπὸ μόνον τους ἕνα τόσο μεγαλειῶδες καὶ συναρπαστικὸ θέαμα, ποὺ δὲν ὑπάρχει ὁμοίό του. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς πνοῆς τοῦ ἀνέμου, τὸ συννεφιασμα ἢ τὸ ξαστέρωμα, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρω σημαντικότερα μετεωρολογικὰ φαινόμενα, ὅπως ἡ βροχὴ, ἀποτελοῦν ἀξιόλογα γεγονότα, ποὺ περνοῦν σχεδὸν ἀπαρατήρητα στὴν πόλη.